

Türk Eğitim Altyapısının Modernizasyonu ve Ford Vakfı'nın Türkiye'deki Faaliyetleri (1923-1974)

Modernization of Turkish Education Infrastructure and Ford Foundation's Activities in Türkiye (1923-1974)

Ali Serdar METE¹

¹Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

¹Yeditepe University, Institute of Atatürk's Principles and Revolution History, İstanbul, Türkiye
aserdarmete@gmail.com

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Hakan AKDAĞ²

²Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Mersin, Türkiye

²Mersin University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education Mersin, Türkiye
hakanakdag@mersin.edu.tr

Öz

Türkiye'nin kuruluş sürecinde eğitime verilen önem, Cumhuriyet'le birlikte hayata geçirilen uygulamalarda belirleyici bir rol oynadı. Türkiye'nin eğitim kurumlarını çağdaş bir seviyeye çıkarmak için gösterilen gayret, Batı'dan uzman desteği almayı gerektirdi. Atatürk döneminde eğitim alt yapısının güçlendirilmesi sonraki dönemlerde benimsenen politikaların sağlam bir zeminde inşa edilmesini sağladı. II. Dünya Savaşı'nın tüm olumsuz şartlarına rağmen sürdürülen çalışmalar da eğitimde eksiklerin tamamlanması ve modern bir yapıya ulaşma amacı güdüyordu. Savaş şartlarında Batı'dan istenilen seviyede destek sağlanamasa da yeni dönemde bu durumun telafisi için çalışıldı. Soğuk Savaş'ın ikiye ayırdığı dünya sisteminde Türkiye, Batı Bloku'nda yer aldığından, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) odaklı bir dış siyaset izlendi. ABD'nin liderliğinde şekillenen yeni Batı dünyasına eklemlenme politikası Türk eğitiminin de bu çerçevede yeniden düzenlenmesine vesile oldu. ABD'den alınan askerî ve malî yardımlara ek olarak gelen eğitim desteği Türk eğitim sisteminde ABD etkisini doğurdu. Ford Vakfı'nın eğitim destekleri de bu kapsamda başladı ve uzun yıllar devam etti. Vakfın Türk eğitimine her seviyede katkıları teknik ve bilimsel açıdan yeni düzenlemelerin yapılmasını sağladı. Bu çalışmada Türkiye'nin eğitim modernizasyonunda ABD'den aldığı destek ve Ford Vakfı'nın Türkiye'deki faaliyetleri incelendi.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, yabancı uzmanlar, Türk-Amerikan ilişkileri, Ford Vakfı

Abstract

The importance given to education during the foundation process of Türkiye played a decisive role in the practices implemented with the Republic. The efforts made to raise Türkiye's educational institutions to a modern level required obtaining expert support from the West. The reinforcement of the educational infrastructure during the Atatürk's era ensured that the policies adopted in following periods were built on solid ground. Despite all the adverse conditions of World War II, the ongoing studies aimed to complete the deficiencies in education and achieve a modern structure. Although the desired level of support from the West could not be provided under war conditions, efforts were made to compensate for this situation in the new period. Since Turkey is located in the Western Bloc in the world system divided into two by the Cold War, an America-oriented foreign policy was followed. The policy of integration into the new Western world, which was formed under the leadership of USA, was instrumental in reorganizing Turkish education within this framework. In addition to the military and financial assistance received from the USA, the educational support that increased an USA influence on the Turkish education system occurred. The Ford Foundation's educational support also started this scope and continued for many years. The Foundation's contributions to Turkish education at all levels have enabled new arrangements to be made from a technical and scientific point of view. In this study, the support that Türkiye receives from the United States in the modernization of education and the activities of the Ford Foundation in Turkey were examined.

Keywords: Education, foreign specialists, Turkish-US relations, Ford Foundation.

Geliş Tarihi/Received 21.01.2025
Kabul Tarihi/Accepted 03.06.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 25.06.2025

Cite this article as: Mete, A. S. & Akdağ, H. (2025). Modernization of Turkish education infrastructure and Ford Foundation's activities in Türkiye (1923-1974). *Current Perspectives in Social Sciences*, 29(2), 353-367.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş mücadelesinde eğitim önemli ve özel bir konuma sahipti. İstiklâl Savaşı devam ederken başlatılan çalışmalar Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte sistemli bir eğitim mücadelesi haline geldi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında imparatorluk dönemi tecrübelerinden yola çıkılarak devralınan kurumların yeniden düzenlenmesi millî eğitimin çağdaş bir seviyeye çıkarılması amaçlamaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî ve toplumsal yapısından kaynaklanan farklılıklar, eğitim sistemini ve kurumların yapısını belirlemişti. Farklı milletlerden ve inançlardan dolayısıyla farklı kültürlerden insanların Osmanlı çatısı altında yaşaması, ortak bir eğitim sisteminin oluşmasını zorlaştırmaktaydı. Yüzyıllardır varlığını sürdüren geleneksel eğitim kurumlarının yanında özellikle 19. yüzyılda tesis edilen modern okullar Batı kaynaklı eğitim sisteminin öncüleriydi. Farklı milletlerin ve inançların eğitimi farklılaştırmasına söz konusu modern okullar da eklenince Osmanlı eğitimi birçok farklılığın bir arada bulunduğu bir yapı haline geldi. Osmanlı eğitim sisteminin farklı kültür ve kurumlardan meydana gelen yapısı, imparatorluğun farklılıklardan beslenen yapısıyla çelişmiyordu. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erip yeni Türk devletinin, ulus-devlet anlayışıyla, kurulması yeni devletin eğitim sisteminin de bu anlayışa göre yeniden düzenlenmesini zorunlu kıldı. Cumhuriyetin kurucu liderleri, Osmanlı tecrübesini bizzat yaşamış ve eğitim sisteminin çelişkilerinin etkilerini bizzat görmüş bir kadro olduğundan, devralınan sistemin rehabilite edilmeden devam edemeyeceğinden emindi. Öngörülen yeni sistemde Türkiye'nin kalkınma hamlesinde Türk vatandaşları kritik bir rol oynayacağından, ideal vatandaşa ulaşmak için de millî eğitimin sağlam bir zemine oturtulması gerekiyordu. Ulus-devlet oluşumu Türkiye'nin kuruluş yıllarında hayata geçirilen yeniliklerin teorik alt yapısını oluşturduğu gibi eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi ve çağdaş bir yapıya ulaştırılması gayretinin de temel hareket noktasıydı. Bu noktadan hareketle, eğitimde birliğin sağlanması ve Batılı eğitim modellerini takip ederek eğitimde uluslararası standardın yakalanması iki ana hedef oldu (Ergin, 1977, s. 1605; Büyükbaş, 2013, ss. 204-205; Eren, 2018, ss. 232-233; Çeçen, 2020).

Bağımsızlık mücadelesinde sonucun tahmin edilemediği günlerde eğitim meselelerinin öncelikli bir gündem olarak ele alınması, Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ve liderlik ettiği kadronun zaferden emin olduğuna işaret etmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine damga vuran genç subayların ağırlıklı olarak bulunduğu söz konusu kadro, modern eğitim kurumların bir toplumun dönüşümündeki etkisini bizzat tecrübe etmişti. Eğitim-modernizasyon ilişkisinin önemine şahitlik eden bir neslin temsilcileri işgale ve sürdürülen zorlu mücadeleye paralel olarak eğitim alanında önemli adımlar attı. Atatürk'ün eğitim meselesine verdiği önem, Türkiye'nin kurumlarının oluştuğu ilk on beş yılda eğitim alanında yoğun bir gayrete dönüştü. İlköğretimden başlanarak her kademede Türk eğitiminin seviyesinin yükseltilmesi için radikal kararlar alınıp uygulandı. Uluslararası alanda yeniliklerin takip edildiği bu dönemde, Türk hükümetleri yabancı uzmanlardan ve kurumlardan destek aldı (Gökalp, 1972, ss. 113-115; İnalçık, 2009, ss. 34-35; Findley, 2014, ss. 157; Akyıldız, 2018, ss. 51-52; Soydan, 2022, ss. 75-76).

Atatürk'ün vefatıyla başlayan Millî Şef döneminde, II. Dünya Savaşı'nın gölgesinde, Cumhuriyet'in temel hedeflerinin takibi ve bunlara ulaşılması için yeniliklerin uygulanması sürdürüldü. Atatürk döneminde olduğu gibi yabancı uzmanların istihdamına devam edilse de savaş sebebiyle bu uzmanların sayısı oldukça azaldı. Aynı sebeple yurt dışına gönderilen öğrenci sayılarında da önemli bir azalma olmuştu. Savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan Yeni Dünya Düzeni, Türkiye'nin bu düzende Batı Bloku'nda yer alması ve Sovyet tehdidinin artmasıyla, Türkiye'yi ABD'ye yakınlaştırdı. Bu yakınlaşma kısa sürede bir ittifaka dönüşünce Türkiye, her alanda olduğu gibi, eğitim alanında da ABD'nin desteğine başvurdu. İmparatorluk'tan beri Batı ile kurulan ilişkide Avrupa belirleyici olurken Soğuk Savaş döneminde ABD etkisi daha kuvvetli hissedildi. Nitekim Millî Eğitim alanında yapılacak iyileştirmeler ve uygulanacak yenilikler için de ABD'den destek alınması kendiliğinden yaşanan bir seyir izledi. ABD devlet kuruluşları, üniversiteler ve sivil toplum örgütleriyle sağlanan iş birliği yeni dönemde Türk Millî Eğitimi'nin şekillenmesine ciddi katkılar sağladı (Kepenek & Yentürk, 1994, s. 33; Kayıran & Saygın, 2019, ss. 48-49; Ercilasun, 2022, ss. 53-54).

Bu çalışmada, Cumhuriyet döneminde eğitim sisteminin modernleşmesi için aranan uluslararası destekten yola çıkılarak Soğuk Savaş döneminde ABD ile tesis edilen iş birliği incelenmiştir. Söz konusu iş birliğinin önemli aktörlerinden olan Ford Vakfı'nın Türkiye'ye millî eğitim alanında sağladığı destek üzerinden vakfın eğitim sisteminin bilimsel alt yapısının gelişimine katkıları değerlendirilmiştir. Ford Vakfı'nın Türkiye'deki faaliyetlerini merkeze alan çalışmanın amacı Türk-ABD ilişkilerinde yaşanan gelişimin eğitim alt yapısının gelişimine katkısına işaret etmektir. Araştırma dönemi 1923-1974 yılları arasında

sınırlandırılırken, çalışmanın kaynakçası ağırlıklı olarak dönemin Türk arşiv belgelerine dayanmaktadır. Kaynakçaya temel teşkil eden arşiv evrakı, resmî yayınlar ve bilimsel yayınlarla desteklenmiştir.

Türk Millî Eğitiminin Modernizasyonu İçin Uluslararası Destek Arayışları

Türkiye’de millî eğitimin inşası kritik öneme sahip bir süreç olarak ele alındığından, Kurtuluş Savaşı’nı yürüten kadro devlet henüz kurulmadan önce bu alanda çalışmalara başladı. Mütareke döneminin getirdiği belirsizliği kararlı bir kurtuluş mücadelesine dönüştüren Büyük Millet Meclisi Hükümeti, savaş ortamının tüm imkansızlıklarına rağmen eğitim alanında çalışmayı sürdürdü.

Atatürk dönemi tüm kurumlarda olduğu gibi eğitim kurumları açısından da bir rehabilitasyon dönemi oldu. Sakarya Savaşı’ndan hemen önce 15 Temmuz 1921’de toplanan Maarif Kongresi’nde verilen ipuçları aslında yeni devletin millî eğitim politikasının zaferden önce belirlendiğini göstermekteydi. Yunan ilerleyişinin Ankara’yı tehdit etmesi sebebiyle 21 Temmuz 1921’de son bulan kongrede alınan kararların uygulanmasına zaferden sonra hız verildi. 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan ve Türkiye’nin kalkınmasında hedeflerin belirlendiği İktisat Kongresi’nde eğitim önemli konu başlıklarından biriydi. Lozan Konferansı’ndaki gündeme bir mesaj niteliği de taşıyan kongre kararları arasında Türkiye’nin kalkınmasında modern eğitimin yeri vurgulandı. Savaştan sonra izlenecek kalkınma programında eğitim alt yapısının güçlendirilmesi temel hedeflerden biri olarak yer almaktaydı. Türkiye, prensip olarak, Batı çizgisinde bir modernleşmeye devam edeceğini dünyaya duyururken eğitimde hayata geçirilecek yeniliklerin çerçevesi de Cumhuriyet kurulmadan çizilmişti. Türk ordusunun üstün çabasıyla düşman işgaline son verilmesinin ardından, yeni devletin muasır medeniyetler seviyesine eğitim ordusuyla ulaşması planlanmıştı (Akyüz, 1983, ss. 89-90; Başgöz, 1995, ss. 57-58; Kapluhan, 2014, ss. 124-134; Sarıhan, 2019).

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Maarif Vekâleti’nin (Millî Eğitim Bakanlığı) teşkilatlanmasına ağırlık verilerek, sürdürülecek çalışmaların idarî ve hukukî yapısının oluşturulması amaçlandı. Osmanlı’dan devralınan maarif teşkilatının Anadolu’nun tamamında faaliyet göstermesi için ilgili makamlar eğitimin fiziki şartlarının oluşturulmasına özen göstermekteydi. Okuma-yazma oranının ve dolayısıyla eğitim seviyesinin düşüklüğü, ilköğretimden başlanarak yapılacak düzenlemelerle yükseltilecekti. Cumhuriyet’in eğitim reformunun da başlangıcı olarak kabul edilebilecek bu düzenlemelerin tek elden yönetilmesi için Tevhid-i Tedrisât Kanunu en önemli adımdı. Bu kanunla Milli Eğitim Bakanlığı eğitim-öğretim müfredatını belirlediğinden Türkiye’deki tüm okullar bu müfredata uymak durumundaydı. Yabancı okulların müfredatını da millî eğitim hedeflerine uygun hale getiren kanun, hedeflenen ideal vatandaş ve toplumun ortaya çıkmasında hayati bir başlangıç noktası olmuştu (440 Sayılı Tevîd-i Tedrîsât Kanunu, 1340; 789 Sayılı Maarif Teşkilatına Dair Kanun, 1926; Sarı, 2013, ss. 171-172).

Bakanlığın yapılanmasına paralel olarak eğitimin çağdaş bir seviyeye çıkarılması için önemli bir araştırma süreci başladı. Uygulamaya konulacak yeniliklerin bilimsel bir temele sahip olması ve uluslararası örneklerle uygun devam etmesi için Batı’daki gelişmelerin izlenmesi gerekmektedir. Türk modernleşme gayretinin yaklaşık iki yüz yıllık tecrübesi, Türkiye’nin eğitim politikalarında da Batı’nın örnek alınmasını doğal bir tercih haline getirmişti. Nitekim Batı dünyasında eğitim alanında ortaya çıkan yeniliklerin alınması için yabancı uzmanların Türkiye’de istihdamı ve ayrıca Türk öğrenci ve memurlarının yurt dışına gönderilmesi ilk tercih edilen yollardı. Atatürk döneminde, her alanda bilgi ve tecrübesine başvuru, yabancı uzmanlara eğitim çalışmaları ve reformları için de önemli görevler verildi. Türkiye’ye gelerek incelemeler yapan uzmanların tavsiyelerine uygun olarak eğitimin her kademesinde düzenlemelerin hayata geçişi hız kazandı. (Avrupa Terbiye Aleminde Müterakkî Temâyüller, 1924, ss. 2-3; 1416 Sayılı Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun, 1929).

Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. yüzyılın sonlarından itibaren, düvel-i muazzama olarak bilinen, Avrupa’nın büyük devletlerinden, özellikle Almanya’dan, uzmanlar talep edilirken Cumhuriyet’in yeni eğitim düzenlemeleri için davet edilen ilk uzman Amerikalı bilim adamı ve eğitimci John Dewey oldu. Millî eğitimde çağdaş seviyeyi yakalayabilmek için tecrübesine başvuru ilk isim, Avrupa merkezli bilgi takibi alışkanlığının dışına çıkılmasının da yolunu açtı. 1924’ün yaz aylarında Ankara’ya gelen Dewey’e verilen görev Türkiye’nin eğitim durumunun tespiti ve eğitim seviyesinin yükseltilmesi için tavsiyelerde bulunmasıydı. Okul ve toplum arasındaki yakın ilişkiye odaklı bir eğitim anlayışına sahip olan Dewey, Türkiye’de temas ve incelemelerde bulunarak önce kısa, ülkesine döndükten sonra da detaylı olmak üzere iki rapor hazırladı (DİB, 502/22384/289, 06.08.1923; BCA, 158/760/12, 31.08.1924). Dewey’in tespitleri Türk eğitim sisteminin bütün eksikliklerini ortaya koyarken bu eksiklerin planlı ve kararlı politikalarla giderilebileceğine işaret ediyordu. Eğitim alt yapısının hazırlanması ve öğretmen eksikliğine dikkat çeken Dewey, çalışmalara başlanmadan bu iki önemli eksiğin tamamlanması gerektiğini

vurgulamaktaydı. Türk halkının eğitiminde en önemli görevi üstlenecek olan öğretmenlerin yetiştirilmesi için yoğun bir çaba sarf edilmesi Cumhuriyet yönetiminin Dewey'in uyarılarını dikkate aldığını göstermekteydi. Bunun yanında zorunlu ilkököl eğitiminin Türkiye'nin her yerinde sürdürülebilmesi için kanunî ve idarî açıdan eksiklikler de giderilmeye çalışılmaktaydı (Dewey, 1924, s. 5; Maarif Albümü, 1928, ss. 15-17; Dewey, 1997, ss. 22-23).

İlk Millî Eğitim bakanlarından Mustafa Necati Bey, Dewey'in tespitlerine de değinerek, bir İtalyan gazetesine 1928'de verdiği beyanatta zorunlu eğitim ve öğretmen yetiştirme konusunda harcanan mesainin hızlı sonuçlar verdiğinin altını çizmekteydi:

Ümmilikle mücadele için: Kemalist idarenin temasa mecbur olduğu en müthiş mesele Türkiye'nin en müzmin yarısı olan ümmilik meselesidir. Bununla mücadele için mecburi tahsil hakkında bir kanun yapılmıştır. Fakat kanunu tatbik edebilmek için vesait lazımdır. Bir kanunla müeyyit bile olsa mecburi tahsil keyfiyeti muallim olmadıkça bir arzudan ibaret kalır. Bundan dolayı Türk Hükümeti'nin bütün gayretleri bir muallim ordusu vücuda getirmeye maruftur. 1924'te muallim mektepleri mezunları ancak 2826 kadardı. Memleketin ihtiyacı karşısında az olmakla beraber 1928'de şimdiden 4851 mezun muallim vardır. Fakat baladaki malumatı kendilerine medyun olduğum ve beni Kemalizm'in maarif siyaseti hakkında tenvir buyurmak ile kabul buyurmak lütfunda bulunan ve yeni idarenin en güzide şahsiyetlerinden ve genç Türkiye'nin en büyük hatiplerinden biri olan Maarif Vekili Necati Beyefendi bana 1928'den itibaren Maarif Mektepleri'nin senede vasati olarak 1000 muallim verebileceğini söylediler. Müşarünileyh Muallim Mektebi şهادetnamesini haiz olmasalar bile hususi kursları ikmal etmiş birkaç bin gençten de istifade edilmek suretiyle mecburi tahsile ait programın tatbiki mümkün olacağını ve bu suretle ümmiliğin yüzde küçük bir nisbete indirilebileceğini ümit etmektedirler (Baran, 2008, s.398).

Eğitim alanında incelemeler yapmak için Dewey'den sonra farklı ülkelerden önemli isimler Türkiye'ye geldi. Dewey'den sonra gelen heyetler ilköğretimin yanında meslekî ve teknik alanda atılacak adımların belirlenmesinde etkili oldu. Sosyo-ekonomik hayatın geçirdiği değişim eğitilmiş iş gücüne duyulan ihtiyacı artırdığından belirli alanlarda uzmanlaşmayı sağlayacak teknik eğitim Cumhuriyet'in önemli meselelerinden idi. 1925'te Alman Ticaret ve Sanayi Müşaviri Kühne, 1927'de Belçikalı teknik eğitim uzmanı Omar Buyse, 1932'de İsviçreli Profesör Albert Marche ve Amerikalı uzman Beryl Parker¹ ve 1933'te 12 kişilik uzman kadrosuyla Amerikan Eğitim Heyeti incelemelerde bulunarak hazırladıkları raporları ilgililere sundu. Uzmanların tavsiyelerinin hayata geçirilmesinde en bilinen örnek *Üniversite Reformu* adıyla anılan ve Albert Marche'nin yönlendirmesiyle yapılan düzenlemelerdi. 1932'de Türkiye'ye gelen Albert Marche'nin yükseköğretimle ilgili tavsiyeleri üniversite reformu olarak bilinen değişimin dayanağı oldu. Üniversite yapısının yeniden düzenlenmesi eğitim-öğretimin daha alt seviyesinde ihtiyaç duyulan yetişmiş personel ihtiyacının teminini kolaylaştıracağından önemli bir adımdı. Marche dünyayı tanıyan öğrenci adayları yetiştirebilmesi için yabancı dil eğitiminin üniversiteden önce başlatılmasını ilk şart olarak görmekteydi. Yabancı dil bilen öğrencilerin üniversite eğitiminde uluslararası seviyeyi yakalamalarının kolaylaşacağını ve üniversitenin bilimsel açıdan güçleneceği muhakkaktı. Bu durum Türkiye'nin Batı'ya dönük gelişim hedeflerine de destek olarak Türkiye'nin uluslararası alanda varlığını kabul ettirebilmesini kolaylaştıracaktı (Marche, 1938, ss. 3-4; Dewey, 1939, ss. 1-3; Kara, 2016, s. 371; Tanır & Aslan, 2019, ss. 253-254).

Millî eğitimin gelişimi için harcanan çaba Cumhuriyet'in ilk on beş yılına damga vuran bir eğitim reformuna dönüştü. Eğitim alt yapısının güçlendirilmesi için harcanan çabanın önceliği okur-yazarlık oranının artırılmasıydı. Cumhuriyet'in tüm kurumlarına yayılan bu çaba alfabenin değiştirilmesinden sonra bir seferberliğe dönüştü. Atatürk'ün bizzat öncülük ettiği bu seferberlik eğitim reformlarının kalıcı olabilmesi için halkın yoğun olarak katılımını amaçlamaktaydı. Zira yukarıdan aşağıya doğru sürdürülen değişimin toplumsal karşılığının oluşmamasının sakıncaları Osmanlı tecrübesiyle sabitti. Bununla birlikte eğitim seferberliği kapsamında hayata geçirilen takvim, rakam ve alfabe değişiklikleri gibi radikal tercihler Türkiye'nin Batı dünyasına eklenmesinin sosyal ve kültürel adımlarındandı (DİB, 44643/214485/82, 18.01.1925; 539/328843/320819, 28.05.1925; 697 Sayılı Günün Yirmi Dört Saate Taksiminde Dair Kanun, 1926; 1288 Sayılı Beynelmilel Erkâmın Kabulü Hakkında Kanun, 1928; 1353 Sayılı Yeni Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbiki Hakkında Kanun, 1928; 1782 Sayılı Ölçüler Kanunu, 1933; Sönmez, 2000, ss. 40-41). Çalışmalar sırasında Türk eğitimci ve bürokratların Avrupalı ve Amerikalı meslektaşlarıyla

¹ Dr. Parker ilkökullar hakkında hazırladığı raporda, Cumhuriyet yönetiminin gayretlerini takdir ederken şu ifadeleri kullanmaktadır: Raporu yazan, kendi tetkiklerini terbiyevî meseleler üzerinde açık münakaşalar yapmak suretile bir kat daha kuvvetlendiren muallim ve müfettişlere, alâkadar zevata çok minnettardır. Umumî tahsilin cumhuriyet hayatında kazanacağı mevkie dair sarfeylemiş oldukları kıymetli sözleri için Türk milleti liderlerine karşı ayrıca beslenen bir şükran da vardır. Bundan maada muharrir, yazısına zemin hazırlayan eserlerinden dolayı Türk terbiyecilerine ve bu tetkika esas olan raporu için John Dewey'e karşı duyduğu minnettarlığı arzulemek arzusunda (Parker, t.y., s. 1). [Alıntılarda imlâ düzeltilmesi yapılmamıştır]

sürdürdüğü yoğun mesai Türk eğitim sisteminin uluslararası iş birliğine açık bir yapıya kavuşmasını sağladı. Türkiye'ye eğitim alanında güncel bilgi akışının sağlıklı bir şekilde devamını sağlamak için uluslararası organizasyonların toplantıları yakından takip edilerek Türkiye'den delegeler gönderildi. Uzmanların teknik olarak takip ettiği gelişmelerin yanında Türk öğrencilerin yurt dışında eğitim görmesi de farklı eğitim sistemlerinin öğrenilmesini ve bunlardan elde edilen tecrübenin Türkiye'de kullanılmasına imkân verdi. Uluslararası alanda takip edilen gelişmelerin merkezde ve taşrada düzenlenen toplantılarla ilgililere aktarılması da önemli bir araçtı. Bu toplantılar ilgililerin Türk eğitiminde kaydedilen ilerlemeyi takip etmeleri ve kazanılan tecrübelerin paylaşılması için sık sık tekrarlandı (BCA, 55/278/14, 07.05.1925; 111/538/31, 26.06.1926; 102/497/22, 21.06.1927; 44488/212903/163, 11.04.1928; 23154/101248/1, 09.04.1931; 34 /16/7, 13.03.1933).

Türk millî eğitiminin çağdaş usullerle teşkilatlanması ve eğitim seviyesinin yükseltilmesi için çalışmalar İnönü döneminde kapsamı genişleyerek devam etti. Devletin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin eğitime bakışının şekillendiği Atatürk dönemi, Millî Şef dönemine oldukça sağlam bir zemin hazırlamıştı. Bu zemin üzerinde sürdürülen çalışmalar sayesinde eğitimin fiziki unsurlarının artırılması mümkün oldu. Okul sayısındaki hızlı artışın yanında açılan okulların kapsamlı bir müfredatla koordineli bir şekilde öğretime devam etmesi özellikle dikkat edilen konuların başında geliyordu. Cumhuriyet yönetiminin eğitim politikalarının doğurduğu olumlu sonuçlar bir ABD heyetinin raporunda övgüyle vurgulanmaktaydı. Okul sayılarındaki artışlardan yola çıkarak Atatürk dönemindeki gelişimi değerlendiren rapor, yeni dönemdeki durumu şöyle özetlemekteydi:

Mekteplerin şimdiki vaziyeti yukardaki istatistiklerle gösterilmiş ve ilk ve orta tahsilde vaki olan büyük terakkiye işaret olunmuştur. Okur yazar bir halk kitlesinin her türlü içtimâî ve iktisadî terakkiye esas teşkil ettiğine evvelce işaret olunmuştu. Maamaf'ih, Türkiye'nin bugünkü hususî vaziyetine nazaran, ilk ve orta tahsil işlerinde görülen terakkinin şimdi kökleştirilmesi zamanı gelmiştir. Teşmil işi, artık umumî sahadan hususî sahalara intikal ettirilebilir. Teşkilâtın tekâmül ettirilmesi ve eldeki vasıtalarından daha iyi bir suretle istifade olunması, maarif sahasında seri bir genişlemeden daha fazla müessir olabilir. Mevcut teşhizatın "envanter"ini çıkarıp bu teşhizattan azamî istifade yollarını aramak suretile mezun olan talebe başına masraf mühim surette kısılabileceği gibi mektepten mezun olanların da adedini artırmak kabil olacaktır. İlerdeki rakamlardan kat'î surette tesbit edileceği veçhile, devamsızlık yüzünden mektep sisteminde seri tevessül ile elde edilen faydaların kısmen zail olduğu unutulmamalıdır. Yeni mektep inşası ve muallim yetiştirilmesinden ziyade, ilk ve orta tedrisat sistemlerini dikkatle tetkik ve ıslah etmekle, az bir zamanda hem mezunların adedinin ve hem de keyfiyetinin artırılmasının kabil olacağı anlaşılmaktadır. Bu ifade ile ilk ve ortamekteplerin tahsisatın müsaadesi nisbetinde tezyit edilmemesi kastolunmamakta, yalnız mevcut teşhizattan tam istifade elde etmeğe azamî gayret sarf edilmesi lüzum u tebarüz ettirilmektedir (Amerikan Heyeti Raporundan: Maarif İşleri, 1939, ss. 7-8).

ABD heyetinin raporunda olduğu gibi verilen diğer bazı raporlar da eğitimde ilerlemenin seyrini izlemeyi ve uygulamaların kontrol edilmesini sağlayan raporlarda okula devam meselesine dikkat çekmekteydi. Bu durum, yaygınlaşan okul ve öğretmen sayısına rağmen, özellikle taşrada öğrencilerin okula düzenli devam etmemesinden kaynaklanıyordu. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan köylünün iş gücü olarak kendi çocuklarını kullanıyor olması bu çocukların eğitiminde devamı engelleyebiliyordu. Nüfusun büyük kesiminin köylerde yaşadığı kırklı yıllarda, eğitimin köye ulaşması ve köylüyü üretim faaliyetinden uzaklaştırmadan eğitim sistemine dahil edilmesi özel bir öneme sahipti. Bu duruma köyün kalkınmasının köylünün çağdaş üretim usullerini öğrenmesinin köye yönelik özel eğitim programlarıyla mümkün olacağı fikrinden kaynaklanmaktaydı. Millî Şef döneminde millî eğitimin sembol ismi haline gelen Hasan Âli Yücel bu dönemde izlenen politikayı kültür reformu olarak tanımlamaktaydı. Tanımlamanın çerçevesi, temelinde ideal vatandaş vurgusu olan, Doğu ile Batı'nın birleştirilerek yeni bir Türk toplumu inşa etme çabası olarak çizilmişti. Felsefi yönü ağır basan bu çerçeve kadim bilginin çağdaş bilgiyle harmanlanmasını öngörüyordu. Yücel'in bakanlığı döneminde harcanan yoğun mesainin çerçevesini belirleyen prensipler temelde değişmese de savaşın gerektirdiği uluslararası denge politikası nedeniyle zaman zaman farklı uygulamalara sebep oldu (Çıkar, 1998, ss. 71-72; Giorgetti ve Batır, 2008, ss. 43-44; Şanlı, 2010, s. 69; Akdoğan, 2016, ss. 6-7).

II. Dünya Savaşı'nın ağır şartları Türkiye'nin dışı açılma politikasına engel olsa da eğitim alanında uluslararası iş birliğinden vazgeçilmedi. Tarafsızlığını koruyarak savaş dışında kalan Türkiye'de, ilgili makamlar eğitim-öğretimin dünyadaki seyrini izlemeye devam etti. Savaş boyunca sayıları azalmış olsa da ilk ve orta öğretim alanında yabancı uzmanlardan destek alımı sürdü. Bunun yanında üniversite reformunun devamı niteliğindeki yeniliklerle üniversite öğretiminde bilimsel seviyenin yükseltilmesi için faaliyetler devam etti (BCA, 99/640/20, 18.04.1939; 92/95/19, 28.09.1940; 94/10/16, 14.02.1941). Üniversite eğitiminde çağdaş seviyenin yakalanması maksadıyla II. Dünya Savaşı sırasında yabancı uzmanlardan destek alınmaktaydı. Türkiye'ye gelen Avrupalı bilim adamlarının sayılarında bir azalma görülürken savaş şartlarından kaynaklanan bu eksikliği Nazi Almanyası'ndan kaçarak Türkiye'ye gelen bilim adamlarıyla bir nebze olsun telafi etti. Almanyadan kaçan Yahudi bilim adamları İstanbul ve Ankara'da üniversiteler başta olmak üzere eğitim hayatının canlanmasında önemli bir rol

oynadı (DİB, 37126/149085/12, 30.12.1933; 33875/132128/4, 03.04.1937; 22257/98254/1, 14.12.1938; 44212/209669/8, 30.07.1939; 2603/ 22787/5, 22.12.1939; Grothusen, 1981, ss. 541-542; Namal, 2012, ss. 14-19; Federal Almanya Büyükelçiliği, t.y.).

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın ardından iki kutuplu bir yapıya kavuşan dünya siyasetinde Batı Bloku'nda yer aldı. ABD'nin liderlik ettiği bu blokun Sovyet tehdidine karşı Türkiye'ye verdiği destek, Türkiye'de kısa sürede bir ABD etkisinin hissedilmesine sebep oldu. Alınan askerî yardımların doğurduğu ve her alanda hissedilen bu etkiyi eğitim alanında bir avantaja dönüştürmek Türk yetkililer için yeni bir çaba haline geldi. Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde geçirdiği değişimin de açıkça izlendiği bu destek süreci Türk eğitim sisteminde Amerikan modelinde pek çok yeniliğin hayata geçirilmesini sağladı.

Türk-ABD İlişkilerinin Güçlenmesi ve Ford Vakfı'nın Türkiye'deki Faaliyetleri

Türk eğitiminin çağdaş usullere uygun olarak yeniden yapılanması Cumhuriyet yönetiminin temel hedeflerinden biriydi. Osmanlı'dan devralınan kurumların dönüşümü Atatürk döneminde kurulan alt yapının üzerinde gelişerek İnönü döneminde de sürdü. II. Dünya Savaşı tehdidi tüm diğer çalışmaları olumsuz etkilediği gibi savaş süreci de eğitim alanında yürütülen çalışmaları da etkiledi.

Savaş öncesinde çağdaş bir eğitim sistemine kavuşmak için gösterilen gayretin müsbet sonuçları gözle görülür bir seviyeye ulaşmıştı. Okul ve öğretmen sayılarındaki artış örgün öğretimi güçlendirirken ülke genelinde okur-yazar oranının da hızla artmaktaydı. Halkın eğitim seferberliğine katılımı devlet politikalarıyla teşvik edilirken bu politikalarla yetişen yeni nesil, ulaşılmaya çalışılan, ideal vatandaşın ilk temsilcileri oldu. Eski neslin geleceğe bağlanmasında da bir köprü vazifesi görecektir olan genç nesil Türkiye-Batı ilişkisi açısından da kritik görevler üstlendi. Yurt dışına eğitim için gönderilen öğrenci, öğretmen ve memurlar Türkiye'de görevlendirilen yabancı uzmanların yönlendirmeleri için uygulayıcı kadrolar haline geldi. Savaşın ayak sesleri duyulduğunda Türk eğitimi için alınan tedbirler ve uygulamaya konulan reformların yeni oluşan siyasî atmosferden etkileneceği şüphesizdi. Türkiye, tüm gücüyle, savaşa girmemek için direnirken yeni devletin kalkınma hamlesinin sekteye uğraması gündemdeki en temel endişelerden biriydi. Bu sebeple, savaşın getirdiği tüm zorluklara rağmen eğitime verilen önem azalmamıştı. İnönü yönetimi uluslararası dengeleri gözetirken gösterdiği titizliği, Atatürk'ün eğitim için koyduğu hedefler konusunda da sürdürdü (Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı, t.y., ss. 160-161; Sakaoğlu, 2003, ss. 255-256).

Savaş sonrasında oluşan yeni dünya düzeni Türkiye'nin hemen bütün politikalarını yeniden belirlemesine sebep oldu. Soğuk Savaş tüm dünyayı etkilerken Sovyetler Birliği'ne karşı Batı'nın Doğu'daki temsilcisi olarak konumlanan Türkiye, Batı Bloku'nun lideri olan ABD ile ilişkilerini güçlendirmek durumundaydı. Türkiye'nin Batı'dan alacağı destek hem Sovyetler Birliği'ne karşı bir koruma sağlayacak hem de ülkenin kurumlarının yeni düzene göre yeniden şekillenmesini sağlayacaktı. Truman Doktrini ve ardından açıklanan Marshall Planı ile Türkiye'nin alacağı desteğin ana hatları Soğuk Savaş'ın başlangıcında belirgin hale geldi. Türkiye'ye askerî ve malî yardımları düzenleyen bu iki temel adım, daha sonra pek çok farklı alanda Amerikan yardımlarının alınmasının önünü açtı. 1947'de gelmeye başlayan askerî yardımların koordinesi için görevlendirilen Amerikan Heyeti² daha sonra kapsamı genişleyerek imar, tarım, ekonomi ve sosyal alanlarda Türkiye'nin meseleleri için yeni çözümler ortaya koydu. Bu çözümler arasında Türk eğitim sisteminin gelişiminde etkili olacak bir iş birliğine de işaret edilmekteydi. Avrupa'daki büyük güçlerin aksine zinde bir kuvvet olan ABD'nin bilim ve endüstride yakaladığı gelişim ivmesi II. Dünya Savaşı muzafferiyetinin ardından Sovyet etkisinde bulunmayan devletler için ABD'yi bir model haline getirdi. Türkiye'nin Batılılaşma süreci de Soğuk Savaş döneminde ABD modeline göre devam etti (Çalış, 2017, s. 135; Holm, 2017, s. 41; Akdan, 2020, s. 43).

ABD'nin Türkiye'ye ilgisi devlet kurumlarının koordinasyonunda bir ittifaka dönüşürken ABD endüstrisinin temsilcileri ve sivil toplum kuruluşları için de Türkiye uygun bir çalışma alanı haline geldi. Zira yurt dışına öğrenci gönderimi ve yabancı uzman istihdamında savaş sırasında ciddi problemler yaşanmış, üniversite ve uzmanlık eğitimlerinde görülen Avrupa etkisi azalmıştı. ABD, savaş boyunca bilimsel çalışmaları sürdürmekle birlikte Avrupa'nın her yerinden ve özellikle Almanya'dan önemli bilim adamlarını toplayarak kendi eğitim kurumlarında istihdam edebilmişti. Böylece yeni dünya düzeninde Avrupa'nın köklü eğitim kurumlarının karşısında bir ABD alternatifi çıkmış oldu. Atatürk ve İnönü dönemlerinde ABD'den eğitim alanında sağlanan

² Türkiye'ye gönderilen Amerikan askerî yardımları ve askerî heyetler hakkında detaylı bilgi için bkz. Celep, B. (2020). Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye'deki faaliyetleri. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı.

uzman desteği yeni dönemde artacak desteğin ilk adımları olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Türkiye'de rastlanan bireysel ve kurumsal ABD teşebbüslerinin sayısı 1947'den itibaren giderek arttı (DİB, 22384/99285/1, 05.05.1921; 22163/95886/14, 14.02.1942; 23782/103810/1, 16.02.1955). ABD üreticilerin yeni bir pazar olarak gördüğü Türkiye, sivil toplum kuruluşları açısından ABD politikalarının ve hayat tarzının ihraç edilebileceği bir çalışma alanı oldu. Dönemin şartlarında Türkiye'nin sosyo-politik durumu dikkate alındığında ABD'nin desteği oldukça hayati bir önem arz ettiğinden Türk makamları da bu ülkeden alınacak her türlü desteğe açıldı. Bu durum özellikle Demokrat Parti (DP) döneminde Türk-ABD ilişkilerinin devletlerarası niteliğinin Türk toplumunun her kesimine yansımaları kolaylaştırdı. Eğitim alanında ABD desteğinin alınması da Türkiye için önemli bir meseleydi. Bu çerçevede yapılan düzenlemeler sayesinde ABD'nin devlet kurumlarının yanında sivil toplum kuruluşlarının katkıları için de uygun idarî ve hukukî zemin oluştu. Fulbright Programı³ ve Amerikan Yardım Gönüllüleri Programı⁴ gibi yükseköğretime yönelik düzenlemelerin yanında Rockefeller Vakfı⁵ ve Amerikan Board(Mütevelli) Heyeti, Ford Vakfı gibi kuruluşların destekleri giderek arttı (BCA, 120/82/7, 24.11.1949; 199/68/1, 01.10.1966; Ağır, 2021, ss. 33-34; Koçak, 2021, ss. 213-214; Aysal ve Arslan, 2021, ss. 6010; Açıkse ve Ağır, 2020, ss. 210-211; Döşkaya, 2021, ss. 1127-1128).

Türkiye'de İmparatorluk döneminden beri var olan ABD menşeli okullardan sonra eğitim alanında faaliyet gösteren ABD kuruluşları arasında en eskisi Rockefeller Vakfı'ydı. Vakfın kuruluş amacı, Rockefeller Ailesi'nin sosyal sorumluluk projelerini yürütmektir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren vakfın Türkiye'de faaliyet göstermesi gündeme gelirken ilişkiler karşılıklı iyi niyet bildiriminden öteye gitmedi. II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki faaliyetleri mevcut ABD okullarının⁶ alt yapısından faydalanarak durum tespiti yapmak ve sınırlı sayıda burs vermektir ibaret kaldı. Rockefeller örneğinde olduğu gibi Ford Vakfı'nın Türkiye'deki varlığı da II. Dünya Savaşı'ndan sonra hissedilir hale geldi. Ford Motor Company şirketinin ve dolayısıyla Ford Ailesi'nin bir teşebbüsü olan Ford Vakfı 1936'da Edsel Ford tarafından kuruldu. Edsel Ford, Amerikan endüstrisinin en önemli isimlerinden Henry Ford'un oğlu ve şirketinin de varisiydi. 1903'te kurulan Ford Motor Company, Amerikan endüstrisinin ve dünya otomobil endüstrisinin en önemli aktörlerinden biriydi. Henry Ford geliştirdiği üretim tekniğiyle standart ve seri üretimin yeni formunun da mucidi olmuştur. Endüstriyi ve sosyo-ekonomik hayatı doğrudan etkileyen bu üretim formu daha sonra Fordizasyon (Fordism) adını aldı. Ford'un ABD endüstrisine ve dünyadaki endüstriyel gelişime katkısı şirketin ciddi bir üretim kapasitesine ve dolayısıyla ciddi bir servete sahip olmasını sağlamıştı. Edsel Ford'un kurduğu Ford Vakfı, şirketin ve ailenin endüstri dışındaki faaliyetlerinin temsilcisi oldu. 1943'te babasının ölümüyle vakıf yönetimine gelen Henry Ford II, vakfın faaliyet alanlarını ABD'den dünyanın geri kalanına doğru genişletti (Erken, 2018, s. 164-165; Ford Foundation, t.y.). Dünya çapında faaliyet gösteren ABD sivil toplum kuruluşlarının en büyüklerinden olan Ford Vakfı, Soğuk Savaş dünyasında ABD'nin politikalarına paralel olarak dost ve müttefik ülkelerde önemli faaliyetler yürüttü. Bu faaliyetler özellikle bilimsel çalışmaların ve teknik eğitimin desteklenmesi üzerine yoğunlaştı. Vakfın, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarından itibaren, ABD etki alanındaki ülkelere verdiği destek 300 milyon dolar civarında bir bütçeye ulaşmıştı. Sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda belirli destekler sunan vakfın politikaları Soğuk Savaş boyunca ABD'nin politikalarıyla paralel bir seyir izledi. Vakıf, ABD'nin destek verdiği ülkelere -ki bu ülkeler genelde az gelişmiş ülkelerdi- Amerikan modelinin yerleşmesinde farklı bir rol üstlendi (BCA, 26/140/22, 27.03.1923; Pollard, 1995, ss. 19-20; Binici, 2007, ss. 30-31).

Türkiye'nin Ford şirketiyle temasları Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren otomobil, kamyon, yedek parça ve motor alımlarıyla başladı. İthal edilen araçlar resmî dairelerin farklı hizmetlerinde kullanılmaktaydı. Türkiye'de kullanılan araçlarla ilgili ithalat sürerken Ford'un Ortadoğu'ya sevk edeceği motorlu araçlar ve yedek parçalar için Türk limanları bir transit geçiş ve ön montaj noktası da olmuştur. Ayrıca Ford'un Türkiye'de üretim ve montaj hatları kurma talepleri olduysa da firma bir müddet sonra bu teşebbüsünden vazgeçti (DİB, 22384/99314/3, 26.01.1924; 22384/99314/1, 28.03.1925; 22384/99314/2, 18.05.1931; 23967/105091/8, 06.04.1950). Türk makamları Ford ile ticari ilişkisini sürdürürken bu şirketin kabiliyetlerinin eğitim açısından da değerlendirilebilme ihtimali gündeme geldi. Bu maksatla Ford'un Detroit'teki tesislerine yirmi beş Türk öğrencinin gönderilmesi kararlaştırıldı. Ticarî olmayan bu girişim, Türkiye'nin sanayi altyapısının güçlendirilmesi için planlanan yatırımlar için teknik personelin yetiştirilmesi maksadına yönelikti. (BCA, 171/187/12, 31.01.1927; 29/40/15, 24.06.1928; 1/10/37,

³ Detaylı bilgi için bkz. <https://us.fulbrightonline.org/about/fulbright-us-student-program>

⁴ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.peacecorps.gov/>

⁵ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.rockefellerfoundation.org/about-us/our-history/>

⁶ Türkiye'deki Amerikan Okulları hakkında detaylı bilgi için bkz. Kocabaşoğlu, U. (1991). Kendi belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan misyoner okulları. (2. Baskı). Arba Yayınları; Sezer, A. (1999). Atatürk döneminde yabancı okullar (1923-1938). Türk Tarih Kurumu. Ayrıca bkz. <https://website.robcol.k12.tr/tr/rc-hakkinda/tarihimiz> ; <https://www.uaa.k12.tr/Icerik/okulumuzun-tarihcesi/256/>

26.12.1928; 13/53/7, 29.07.1930;31/65/14, 09.10.1932; 38/56/14, 05.08.1933; 54/38/19, 19.05.1935).

Yeni dönemde Türkiye'nin yaşadığı değişim, Amerikan odaklı yeni bir modernizasyon hareketine dönüştü. ABD sistemine askerî, siyasî ve sosyo-kültürel adaptasyon çok partili hayata geçişle başladı ve DP politikalarıyla hız kazanarak sürdü. ABD'yle tesis edilen yakın ilişkinin ekonomik ve toplumsal kalkınma maksadıyla kullanılmasını öngören politikalar özellikle ekonomik hayatta ciddi bir hareketliliği doğurdu. ABD şirketlerinin Türkiye'de yapacağı yatırımlarla hem üretim alt yapısının tesisi hem de yeni istihdam sahalarının açılması ekonomi politikalarının temel prensibi haline geldi. Söz konusu şirketlerin yatırımlarını çekebilmek için gümrük muafiyetleri, vergi indirimleri, idarî işlemlerde kolaylık sağlanması ve yatırımlara devlet garantisi verilmesi Amerikan yatırımcıları için avantajlı fırsatlar sundu. Bu sayede bazı ABD şirketleri doğrudan veya Türk sermayedarlarla ortaklıklar kurarak Türkiye'de faaliyet göstermeye başladı. Üretim ve ticaret alanı genişledikçe ABD ürünlerinin pazar payı her geçen gün daha da arttı (DİB, 23967/105091/20, 16.11.1949; 23967/105091/19, 23.11.1949; 23967/105091/17, 07.01.1950). İki devlet arasında var olan askerî ve siyasî iş birliğinin ticari hayata yansması doğal olarak Türkiye'de sosyo-kültürel hayatın dinamiklerini de etkiledi. Sonraları bir kültür emperyalizmi olarak tanımlayanlar olsa da ABD hayat tarzının Türk toplum hayatına etkisi ABD'nin siyasî ve ekonomik gücünün doğal sonucuydu. Geleneksel olarak Avrupa ülkeleriyle sürdürülen yakın ilişkilerin yeni dönemde ABD lehine gelişimi ABD sivil toplum kuruluşlarının Türkiye'ye ilgisini artırdı. Ford'un Türkiye'deki varlığı II. Dünya Savaşı'ndan sonra ticari olarak artarken Ford Vakfı'nın eğitim alanında Türkiye'ye destekleri de bu dönemde başladı (BCA, 127/75/20, 27.10.1951; 142/30/18, 05.04.1956; 151/70/4, 17.01.1959; Ayhan, 2017, s. 47; Mamuş ve Aslan, 2023, s. 34; Erken, 2018, ss. 101-102).

Ford Vakfı, Türkiye'deki faaliyetlerini, iş dünyası ve sanayi yatırımlarını merkeze alarak, eğitim ve özellikle teknik eğitim üzerine yoğunlaştırdı. Türk hükümetlerinin politikalarıyla paralel olan bu tercih, vakfın ortaöğretimde teknik ve yükseköğretimde mühendislik ağırlıklı programları öncelikli olarak desteklemesine vesile oldu. Millî Eğitim Bakanlığı ve üniversitelerle yapılan anlaşmalar vakfın desteklerinin çerçevesini belirleyerek nakdi ve aynı yardımların önünü açtı. Dönemin şartlarında okullar ve üniversitelerin ihtiyacı olan birçok farklı malzeme Ford Vakfı tarafından doğrudan sağlanırken, vakıf bu malzemelerin yurt içinden alınabilmesi için nakit desteği de sağladı (BCA, 140/75/15, 17.08.1955; BCA, 143/59/3, 11.07.1956; 145/107/13, 17.01.1957). Dışişleri, Maliye, Ticaret ve Millî Eğitim Bakanlıkları Ford Vakfı'nın desteklerinin ülkeye ulaşmasında koordineli bir çalışma yürütmekteydi. Türk makamları, özellikle vakfın hibe ve aynı yardımları için vergi ve gümrük muafiyetleri uygulayarak bunların ilgili yerlere ulaşmasını hızlandırmaya gayret etti. Türk hükümetlerinin sağladığı kolaylık ABD'den gelen tüm destekler için geçerli olmakla birlikte eğitim desteği sunan kuruluşların bu desteklerine duyulan ihtiyaç çalışmalarındaki gayretin asıl sebebiydi. Gönderilen malzemeler arasında kâğıttan dosya dolabına kadar birçok temel ihtiyacın bulunması Türk okullarının ihtiyaçlarının ne denli fazla olduğunu göstermekteydi Türkiye'nin söz konusu desteklere açık politikası, savaş sonrası dünyada uluslararası fırsatları değerlendirerek devletin malî yükünü azaltmayı amaçlamaktaydı (BCA, 146/30/12, 11.06.1957; İşeri, 1970, s. 281).

DP döneminde başlayan ve artan destekler Ford Vakfı'nın Türk eğitim sisteminde önemli bir yer edinmesini sağladı. Avrupa odaklı eğitim anlayışından ABD tarzına geçişi kolaylaştıran önemli aktörlerinden biri olan vakfın, yıllar içinde, ulaştığı okul ve fakülte sayısı da arttı. Türk okullarının yanında Türkiye'de hizmet veren ABD menşei okulları da destekleyen Ford Vakfı'nın İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nin İşletme, İktisat ve Fen Bilimleri bölümlerine yardımları diğer alanlardan daha fazlaydı. Bu durum ABD kapitalist sisteminin anlaşılmasının ve bu tarz ticari üretimin benimsenmesinin kolaylaştırılmasına çalışıldığını göstermekteydi. Bunun yanında köklü bir geçmişe sahip olan İstanbul Teknik Üniversitesi'nin yeniden düzenlenmesi ve yeni dönemin şartlarına uygun mühendis yetiştirilmesi çalışmalarında da ABD kurum ve kuruluşlarının önemli katkısı oldu. Ticaret, iktisat ve fen bilimlerinde yoğunlaşan ABD ilgisinin Türk politikalarıyla örtüşmesi, DP döneminden başlayarak teknik eğitimin güçlenmesini sağladı. Bu durumun önemli sonuçlarından biri olarak 1956'da atılan ilk adımla Orta-doğu Teknik Üniversitesi'nin (ODTÜ) kuruluş süreci de başladı (BCA, 143/59/3, 05.04.1956).

ODTÜ'nün kuruluş sürecinde gösterilen hassasiyet ve alınan uluslararası destek, Türkiye'nin ABD merkezli Batı'ya uyum sağlama gayretini de yansıtmaktaydı. Teknik eğitime verilen önemin ve İngilizce bilen teknik personele duyulan ihtiyacın vurgulanması Ford'un ve diğer ABD kuruluşlarının bu ihtiyaca paralel gayretlerini doğrulamaktaydı. 20.05.1959 tarih ve 268 sayılı Orta-Doğu Teknik Üniversitesi Kanunu Lâyihası ve Muvakkat Encümen Mazbatası, Orta-Doğu Teknik Enstitüsü'nün ODTÜ'ye dönüşümünü özetleyerek bu üniversitenin kuruluş gayesini dört madde ile sıralamıştı:

Hükümet, diğer öğretim derecelerine olduğu gibi yükseköğretime de hususi bir ehemmiyet vermiş bir yandan mevcut üniversiteleri

geliştirirken öte yandan da memleketimizin muhtaç olduğu yeni üniversiteler kurmuştur. 1950 yılında mevcut olan 3 üniversitemiz türlü bakımlardan kuvvetlendirilmiş, bunlara verilen ödenekler esaslı surette artırılmış ve birçok yeni ilâvelerle ihtiyaçları tatmin olunmuştur. Diğer taraftan da Ankara'da Orta-Doğu, İzmir'de Ege, Erzurum'da Atatürk üniversiteleri açılmış, Trabzon'da da Karadeniz Teknik Üniversitesi kurulması ile ilgili çalışmalar ilerlemekte bulunmuştur. Bilindiği gibi Orta - Doğu Teknik Üniversitesi ilk önce, 15 Kasım 1956 tarihinde mimari ve şehircilik fakülteleriyle; Orta - Doğu Teknoloji Enstitüsü adı ile Ankara'da, Birleşmiş Milletlerin temin ettiği 2 kıymetli profesör ve 4 Türk öğretim görevlisinden müteşekkil bir kadro ve 50 öğrenci ile faaliyete geçmiştir. Bilâhare 23 Ocak 1957 tarih ve 6887 sayılı Kanunla müessesenin üniversite olarak kuruluşu ile ilgili hazırlıklara başlanmıştır. Bu kanunla birlikte Yüksek Meclis, yatırım ve diğer kuruluş masrafları karşılığı olarak müesseseye 1957 yılında 4 milyon; 1958 yılında 12,5 milyon; 1959 yılında ise 13,5 milyon lira tahsis etmiştir. Üniversitenin Ankara civarında kurulması için 45 bin dönümlük bir arsa tedarik edilmiş ve bugüne kadar büyük bir kısmının istimlak muameleleri ikmal edilmiştir. 2 Ekim 1957 tarihinde ise üniversitenin bu arsalarda ilk temel atma töreni yapılmıştır. Bu arada Birleşmiş Milletler bugüne kadar 800 bin dolar, İngiltere Hükümeti 45 bin İngiliz lirası nispetinde bir yardımda bulunmuştur. Hollânda Hükümeti ise 2 profesör göndermek suretiyle müesseseye alâka göstermiştir. Bunlardan başka Avrupa Konseyi 20 senelik bir vâde ile 1,5 milyon dolarlık bir kredi açmış; Birleşmiş Milletler yeniden 1,5 milyon dolar ayırmış (bulunmaktadır. Ayrıca Amerika'da Mr. Stassen'in başkanlığında Orta-Doğu Teknik Üniversitesine Yardım Cemiyeti teşekkül etmiştir..) Orta-Doğu Teknik Üniversitesinin hedefleri aşağıdaki esaslarda toplanabilir: 1) Yüksek sayıda Türk gencinin umumiyetle İngilizce ile teknik ve meslekî öğretimini sağlamak, 2) Türkiye için büyük ehemmiyeti haiz iktisadi, teknik ve sair sahalarda araştırmalar yapmak, 3) Bilhassa Orta - Doğu memleketlerinden gelecek öğrencileri kabul etmek ve bütün öğrencilerini aynı hür insanlık idealine göre yetiştirerek milletlerarası anlayışı kuvvetlendirmeye yardım etmek d) Genel olarak her üniversite gibi, ilmî hakikatlerin araştırılması yolunda çalışmalar yapmak ve sonrasında vakfın ilgisi, Türkiye'nin Amerikan modeliyle kalkınmasında önemli bir görev üstlenecek bu üniversiteden beklentilerini de işaret ediyordu (Türkiye Büyük Millet Meclisi, t.y.).

Resmî kayıtlara göre üniversitelere desteği 1955'te başlayan Ford Vakfı'nın yardımları DP döneminde farklı yollarla sürdü. Nakit yardımlar, malzeme yardımları, Türk öğrencilere burs yardımı ve çeşitli hibeler şeklinde gerçekleşen bu destekler 1960 Askerî Darbesi'nden sonra da devam etti. DP'nin siyasî tercihleri bir tarafa bırakılsa da askerî yönetim ve sonra gelen hükümetler ABD ile ilişkilerde aynı çizgiyi izledi. Hatta darbeden sonra kesileceği düşünülen ABD sivil toplum kuruluşlarının desteği daha da arttı (BCA, 140/75/15, 17.08.1955; 150/44/12, 21.08.1958). 1960'tan itibaren Ford Vakfı'nın da dahil olduğu kuruluşların Türk eğitim sistemine destekleri yüz milyon dolarlarla ifade edilir oldu. Darbe sonrasında Türkiye'de teknik üniversitelerin öğrenci adaylarını yetiştirmesi planlanan liselere Ford Vakfı'nın doğrudan ve dolaylı olarak birçok yardımı ulaştı. Söz konusu liseler arasında ön plana çıkan Ankara Fen Lisesi, Ford Vakfı'nın en çok destek verdiği okul oldu. Ankara Fen Lisesi'nin kuruluşunda vakfın sağladığı destek Türk makamlarıyla mutabık kalınan teknik personel yetiştirme hedefleriyle örtüşüyordu. Fen bilimleri ağırlıklı eğitim verecek bu lisenin gelişmesi yükseköğretime kaynak sağlayan eğitim alt yapısını da güçlendireceğinden vakfın planlamalarına uygun bir yatırım alanı haline gelmişti (Bal, 2020, ss. 486-487).

Ankara Fen Lisesi, bilimsel çalışmaların ışığında üstün yetenekli öğrencilerin yatılı ve ücretsiz eğitim alacağı bir okul olarak 3 Nisan 1964'te açıldı. Türkiye ve ABD'den bürokrat ve bilim adamları, yoğun mesaiyle geçen yaklaşık bir yıllık hazırlık süresinde, ABD liseleri modeline uygun olarak kurulacak okulun tüm detaylarını belirledi. Heyete o dönemde Ford Vakfı'nın temsilcisi olan Prof. Dr. Eugene Northrop danışmanlık etmekteydi. Northrop'un yönlendirmeleri heyetin bilimsel ve teknik detayları benimsemesinde yol gösterici oldu. Nitekim Ford Vakfı, Millî Eğitim Bakanlığı ve ODTÜ, Ankara Fen Lisesi'nin kuruluşunda üç temel sac ayağı oldu. Vakfın lisenin kuruluşuyla başlayan destekleri 1.672.000 Amerikan doları olarak taahhüt edildi. Okulun açılışına yetişmesi için gönderildiği tahmin edilen 1960 model Ford marka 06 AK 994 plakalı otomobil de vakfın ilk yardımları arasındaydı. Okulun açılışından bir ay kadar sonra da müfredatı destekleyecek konularda hazırlanmış doksan üç eğitim filmi ve bu filmlerin gösterimi için kullanılacak makineler vakıf tarafından teslim edildi (BCA, 177/19/4, 03.04.1964; 177/24/19, 04.05.1964). Eğitim filmleri fizik, kimya ve biyoloji alanında temel ve ileri bilgiler içeren ders materyalleriydi. Ford Vakfı'nın 1964 yılı içinde gönderdiği malzeme yardımları okulun laboratuvar ihtiyaçlarının tamamlanmasına yönelikti. Aynı yılın ağustos ayında gelen malzemeler arasında fizik ve kimya laboratuvarlarında deney yapılmasını sağlayacak makineler, aletler ve kimyasallar yer almaktaydı. Lise seviyesinde araştırmalar için oldukça detaylı deneylere imkân verecek bu malzemelere ek olarak biyoloji laboratuvarı için kurbağa, denizyıldızı ve solucan gibi hayvan örneklerine varana kadar oldukça kapsamlı malzemeler gönderilmişti. Gönderilen laboratuvar malzemesinin miktarı, otuz sekiz sayfalık listesinden anlaşılacağı üzere, oldukça fazlaydı. İlk teslimattan sonraki ay gönderilen malzemelerse laboratuvarların havalandırma tertibatını sağlamak için kurulacak makine ve yedek parçalardı. Vakıf, sağladığı destek kapsamında okulun en küçük kırtasiye ihtiyaçlarını bile ABD'den göndermişti. Bu durum okulun diğer okullara göre daha fazla imkânla eğitim-öğretime devam etmesini sağlarken öğrencilerin de en iyi ders materyalleriyle uygulamalı dersler almalarına vesile oldu (BCA, 179/50/20, 28.08.1964; 180/58/19, 25.09.1964; Bal, 2020, s. 483).

Ankara Fen Lisesi'ne, okulun kuruluşundan sonraki yıllarda da Ford Vakfı'nın yardımları devam etti. Yardımlar sadece eğitim malzemeleriyle sınırlı kalmayıp okula giriş sınavları için teknik ekipmanların sağlanmasını bile kapsamaktaydı. Bir müddet aylık olarak devam eden sevkiyatlarda kırtasiyeden spor aletlerine, lisan laboratuvarından ders kitaplarına kadar öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayacak hemen her malzeme yer almaktaydı. Vakfın düzenli malzeme sevkiyatları 1966'nın sonlarına kadar sürdü (BCA, 183/6/6, 25.01.1965; 184/12/15, 15.02.1965; 184/15/14, 15.03.1965). Türk makamları yardımların sevkiyat ve teslimini kolaylaştırmak maksadıyla göndericiye vergi ve gümrük muafiyetleri sağladı. Alınan destekler ve tüm tarafların gösterdiği ilgi sayesinde Ankara Fen Lisesi Türkiye'nin gözde okullarından biri olarak yükseköğretime üstün nitelikli öğrenciler yetiştirir hale geldi. Türkiye'de teknik eğitimin kalitesinin artırılmasında gösterilen gayretin sembolü de olan lise, daha sonra açılacak fen liseleri için de model olmuştu (BCA, 186/25/2, 22.04.1965; 186/26/2, 30.04.1965; 186/33/8, 01.06.1965; 187/43/16, 24.07.1965).

Ford Vakfı'nın eğitime verdiği destek en ayrıntılı şekilde Ankara Fen Lisesi örneğinde görülüyor olsa da vakıf farklı okullara ve üniversitelere önemli yardımlar sağladı. Vakıf, Millî Eğitim Bakanlığı'nın merkez teşkilatından başlayarak okullara kadar ayrı ayrı yapılan yardımlara ek olarak öğretmen yetiştiren okullara da yardımlar yapmıştı. Millî Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu (TÜBİTAK) tarafından yürütülen Fen Öğretimini Geliştirme Projesi'ni de en çok destekleyen kuruluşlardan biri Ford Vakfı'ydı. Millî eğitim sisteminin her kademesinde yardımları görülen vakfın üniversitelere, enstitülere ve eğitim alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarına önemli katkıları oldu (BCA, 184/15/4, 05.03.1965; 187/42/19, 24.07.1965; 212/77/13, 06.11.1967; 224/65/9, 29.08.1968). Vakıf, 1967'de Hacettepe Üniversitesi Bilim Merkezi'ne 80.100 Amerikan doları değerindeki teknik ekipman desteği bu üniversitenin kuruluşundan hemen sonra göndermişti. Bu yardımın içeriği vakfın teknik eğitimin desteklenmesi konusundaki politikasının değişmediğini göstermekteydi. Vakıf, Hacettepe Üniversitesi'ne de 1968-1970 yılları arasında 254.650 Amerikan doları değerinde teknik malzeme yardımı gönderdi. Bu malzemeler içinde lisans laboratuvarı için gönderilmiş olan elektronik ekipman ve ders materyalleri vakfın İngilizce öğrenimine verdiği öneme işaret etmekteydi. İngilizce öğrenimini kolaylaştırmak için vakfın farklı içeriklerde yardımları Türkiye'ye verdiği eğitim desteğinin önemli bir parçasıydı (BCA, 256/ 62/13, 31.08.1970; 280/27/2, 31.03.1972; 293/3/2, 06.01.1973; 278 Sayılı Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu Kurulması Hakkında Kanun, 1963; 888 Sayılı Hacettepe Üniversitesi'nin Kurulması Hakkında Kanunun, 1967).

Türkiye'nin ABD ile iş birliğinin her alanda geliştiği Soğuk Savaş döneminde eğitim alanında sağladığı desteklerle Ford Vakfı önemli bir yere sahip oldu. Diğer ABD kuruluşlarının da katkılarıyla yeni dönemde Türk eğitim sistemi ABD modelinden esinlenen bir yapıya büründü. Özellikle yükseköğretimde hissedilen ABD etkisi, teknik üniversiteler başta olmak üzere birçok üniversitenin bilimsel kabiliyetlerini artıran bir değer olarak gelişti (DİB, 23782/103810/3, 01.01.1955; 23782/103810/2, 02.02.1955; 23782/103807/1, 02.06.1956). Türkiye'nin, Batı Bloku'nun yeni rol modeli olan, ABD ile eğitim iş birliği devam ederken birçok Türk öğrenci ve uzman ABD üniversitelerinde eğitim alma ve çalışma imkanı buldu. Mühendislik, tıp, eczacılık, ekonomi ve eğitim bilimleri alanlarında yoğunlaşan ABD bursları, bursiyerlerin tecrübelerini döndükten sonra verdikleri mecburî hizmetle, Türk eğitim ve bürokrasi hayatına aktarmalarını sağladı. ABD kurum ve kuruluşlarının desteklediği Türk bursiyerler arasında Türk siyasetine yön veren önemli isimler de yer aldı. ABD'de eğitim alan Türk öğrenciler ve uzmanların yanı sıra ABD'li eğitimci ve bilim adamları da Türkiye'de görev yaptı. Ford Vakfı'nın önemli bir aktör olduğu bu iş birliği Türkiye'de Ford'un ve diğer ABD şirketlerinin yatırımlarına da yansdı. Doğrudan yapılan yatırımlar ve Türk ortaklarla birlikte kurulan şirketler ekonomik hayatı canlandırırken sağlanan istihdam Türk kamuoyundaki ABD algısını olumlu yönde etkiledi. ABD şirketleriyle ortaklık yapan Türk iş adamlarının eğitime destekleri de -Vehbi Koç örneğinde olduğu gibi- bu algının güçlenmesinde önemli rol oynadı (BCA, 143/54/19, 29.09.1956; 6/31/30,28.11.1956; 264/11/12, 03.04.1957; 147/51/1, 30.09.1957; 154/91/7, 25.04.1960; 163/64/11, 26.12.1961; 163/65/3, 28.12.1961; 164/21/16, 29.05.1962; 166/47/13, 11.10.1962; 169/16/4, 25.03.1963; 228/90/06, 28.12.1968; 304/71/14, 25.08.1973).

Türkiye'deki faaliyetleri uzun yıllar devam eden Ford Vakfı, Türk-ABD ilişkilerinin dönemsel değişikliklerinden etkilense de Türk eğitiminin ABD sisteminde yeniden şekillenmesi olarak belirlenen temel misyonundan uzaklaşmadı. Türk hükümetlerinin çağdaş bir çözüm olarak gördükleri ABD modelini seçmesi dünyanın ve Avrupa'nın içinde bulunduğu belirsizlik döneminin izlerini taşımaktaydı. Ford Vakfı'nın Türkiye'deki faaliyetleri resmî kayıtlardan yetmişli yılların sonuna kadar açıkça izlenirken daha sonraki yıllarda yoğun bir faaliyet görülmemektedir. Bu durumun hem Türk eğitim sisteminin gelişim göstererek belirli bir seviyeye ulaşması hem de Amerika ile ilişkilerin Kıbrıs Barış Harekatı'ndan sonra gergin bir ortamda sürmesinden kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'nin kuruluş yılları Osmanlı modernleşmesinin birikimi üzerine inşa edilen Cumhuriyet kurumlarının gelişim süreci oldu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni kurumlar tesis edilirken, Osmanlı'dan devralınan kurumlar da çağdaş bir yapıya kavuşmaya başladı.

Eğitim, Millî Mücadele sürecinden itibaren Atatürk ve yönetici kadronun en önemli meselelerinden biriydi. Savaş sürerken alınan tedbirler Atatürk döneminde genişletilerek Türk eğitim sisteminin güçlendirilmesi için önemli adımlar atıldı. Tam bağımsızlık prensibinden ayrılmadan Türkiye'yi muasır medeniyetler seviyesine çıkaracak bir kalkınma hamlesi ancak eğitim alt yapısının güçlendirilmesiyle mümkün olabilirdi. Bu alanda yürütülen çalışmalarda dünyada ve özellikle Batı'da gelinen seviyenin anlaşılması Türk eğitiminin çağdaşlaşması için belirleyici bir tespitler bütünü oldu.

Atatürk döneminde eğitim bürokrasisi, ABD'nin de içinde bulunduğu farklı ülkelerden uzmanların tecrübelerine başvurdu. Cumhuriyet yönetiminin eğitim alanında ABD'den uzmanları istihdam etmesi yeni devletin Batı algısının Avrupa ile sınırlı olmadığına işaret etmekteydi. Bir rehabilitasyon dönemi olarak da kabul edilen Atatürk döneminde, eğitimin sağlam temeller üzerinde yükselmesi oldukça ciddi ve tavizsiz bir gayrete dönüştü. Bu gayret, İnönü dönemi eğitim politikalarının güçlü bir altyapıyla sürdürülmesine imkân verdi. Bu dönemde II. Dünya Savaşı tehdidi eğitim alanında yeni uygulamaların hayata geçirilmesine engel olmasa da bu çalışmalar için uluslararası destek sağlanmasını güçleştirdi. Türkiye münferit bazı isimler ve Nazi baskısından kaçan bilim adamları dışında istenilen seviyede yabancı uzman istihdam edemedi. Elbette bu durum yurt dışına ve özellikle Avrupa'ya gönderilen öğrenci, uzman ve bürokratların sayılarında da önemli bir azalmaya sebep oldu.

II. Dünya Savaşı sona erdiğinde tüm dünyayı etkileyecek ve adına İki Kutuplu Dünya denilen yeni bir düzen ortaya çıkmıştı. Türkiye yeni dünya düzeninde Batı Bloku'nda yer aldığından bu bloğun lideri ABD ile ilişkilerini geliştirerek güçlendirmeyi temel politika olarak belirledi. Türkiye'nin Batı ile eklemlenmesinde ABD'nin desteği en belirleyici kriter oldu. Türkiye, ABD'nin Batı Bloku'nun lideri olarak müttefiklerine sağladığı desteği, savaş sonrası dönemin zorluklarını aşabilmek için oldukça verimli bir şekilde değerlendirdi. Savaş sürecinin sebep olduğu ekonomik darboğaz, Türkiye'nin yeni dönemde yapacağı yatırımları olumsuz etkilemekteydi. ABD'nin eğitim alanında desteğinin alınması, eğitim alt yapısının yeni dönemin şartlarına cevap verecek şekilde hızlı değişimi için kritik bir önem arz etmekteydi. Türkiye'nin ABD desteğine ihtiyacı ve ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı müttefiklerini destekleyen politikaları çerçevesinde Türk eğitim sistemi de ABD'den alınan yardımlarla yeniden dizayn edildi. Soğuk Savaş döneminde ABD devlet kuruluşlarının yanı sıra sivil toplum kuruluşlarının da Türkiye'ye ilgisi giderek arttı.

Ford Vakfı, Türk eğitiminin ABD modelinde yeniden inşası için katkı sağlayan en önemli kuruluşların başında gelmekteydi. Vakfın faaliyetleri ABD ve Türk politikalarıyla paralel bir seyir izlerken sağladığı destek eğitim kurumlarının bilimsel gelişiminde önemli bir paya sahip oldu. Ford Ailesi'nin kurduğu vakıf ABD endüstrisinin ve yaşam tarzının da doğal temsilcilerinden biriydi. Bu yönüyle Türk kültürel hayatında ABD tipi eğitim tarzının yerleşmesinde vakfın gayretleri öne çıkmaktaydı. Türk sanayisinin ABD yatırımlarıyla güçlendirilmesine de hizmet eden bir anlayışla, Ford Vakfı, Türkiye'de teknik eğitimi özellikle destekledi. Her seviyede okul ve üniversiteye sağlanan desteler arasında İngilizce öğrenimi kolaylaştırmaya yönelik yardımlar, Türkiye'de ABD etkisini güçlendiren adımlardı.

Ford Vakfı'nın ve diğer ABD kuruluşlarının Türk eğitime katkısı, teknik lise ve üniversitelerin kurulmasını sağlamanın yanında diğer okulların ihtiyaçlarının karşılanmasına kadar en temel meselelerin çözülmesinde önemli bir paya sahip oldu. Vakfın ilk ve orta dereceli okullardan üniversitelere doğru genişleyen desteği, ABD'nin kendi politikalarından taviz vermeden müttefiklerini güçlendirme prensibine de uygundu. Ford'un endüstriyel başarısından doğan Ford Vakfı, faaliyet gösterdiği ülkelerde, özellikle teknik eğitimi desteklemekteydi. Vakfın Türkiye'ye verdiği destek de teknik eğitimin güçlendirilmesine yönelikti. Ford Vakfı ve diğer ABD kuruluşlarının Soğuk Savaş'ın ilk yıllarından itibaren Türk eğitim bürokrasisiyle sürdürdüğü yoğun mesai verimli sonuçların doğmasını sağladı. Atatürk Fen Lisesi, ODTÜ ve Hacettepe Üniversitesi örneklerinde görüldüğü gibi özellikle İngilizce öğretimi ve mühendislik eğitimi ABD standartlarına yaklaşan bir yükselme eğilimi gösterdi. ABD'den alınan desteğin gayretli çalışmalarla kararlı bir eğitim modeline dönüştürülüp Türkiye'nin gözde lise ve üniversitelerinden bazılarını doğurması uluslararası iş birliğinin verimli bir şekilde değerlendirilmesinin sonucuydu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında belirlenen ve Türkiye'yi muasır medeniyetler seviyesine taşıması ön görülen eğitim politikaları

dönemsel farklılıklar gösterse de ana hedefinden uzaklaşmadı. Bununla birlikte uluslararası alanda yaşanan sarsıcı değişiklikler tüm dünyada olduğu gibi Türk eğitim sisteminde de farklı ihtiyaçlara sebep oldu. Ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara doğru çözümler bulma zorunluluğu zamanla Türk eğitiminin en önemli meselelerinden biri haline geldi.

Günümüzde teknoloji ve bilişim alanında yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin eğitim alt yapısının yeni şartlara göre modernizasyonunun tamamlanması gerekmektedir. Bu alanda ABD başta olmak üzere, teknoloji ve bilişime yön veren devletlerin eğitim sistemlerinin detaylı analizlerle incelenmesinin Türkiye'nin yeni ve verimli eğitim modelleri oluşturabilmesi için hayati derecede önemli olduğu değerlendirilmektedir. Oluşturulacak modeller için eğitim kurumlarının endüstri ve üretim hayatıyla eş güdümlü olarak hareket etmesi de bir zorunluluk olarak kendini hissettirmektedir.

Yazar Katkıları: Fikir- A.S.M./H.A.; Tasarım- A.S.M./H.A.; Denetleme- A.S.M./H.A.; Kaynaklar- A.S.M./H.A. ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi- A.S.M./H.A.; Analiz ve/ veya Yorum- A.S.M./H.A.; Literatür Taraması- A.S.M./H.A.; Yazıyı Yazan- A.S.M./H.A.; Eleştirel İnceleme- A.S.M./H.A.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept - A.S.M./H.A.; Design- A.S.M./H.A.; Supervision- A.S.M./H.A.; Resources- A.S.M./H.A.; Data Collection and/or Processing- A.S.M./H.A.; Analysis and/or Interpretation- A.S.M./H.A.; Literature Search- A.S.M./H.A.; Writing Manuscript- A.S.M./H.A.; Critical Review- A.S.M./H.A.; Other- A.S.M./H.A.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

158/760/12, 31.08.1924; 55/278/14, 07.05.1925; 111/538/31, 26.06.1926; 171/187/12, 31.01.1927; 102/497/22, 21.06.1927; 29/40/15, 24.06.1928; 1/10/37, 26.12.1928; 13/53/7, 29.07.1930; 31/65/14, 09.10.1932; 34 /16/7, 13.03.1933; 38/56/14, 05.08.1933; 54/38/19, 19.05.1935; 99/640/20, 18.04.1939; 92/95/19, 28.09.1940; 94/10/16, 14.02.1941; 120/82/7, 24.11.1949; 127/75/20, 27.10.1951; 140/75/15, 17.08.1955; 142 /30/18, 05.04.1956; 143/59/3, 11.07.1956; 143/54/19, 29.09.1956; 6/31/30, 28.11.1956; 145/107/13, 17.01.1957; 264/11/12, 03.04.1957; 146/30/12, 11.06.1957; 147/51/1, 30.09.1957; 150/44/12, 21.08.1958; 151/70/4, 17.01.1959; 154/91/7, 25.04.1960; 163/64/11, 26.12.1961; 163/65/3, 28.12.1961; 164/21/16, 29.05.1962; 166/47/13, 11.10.1962; 169/16/4, 25.03.1963; 177/19/4, 03.04.1964; 177/24/19, 04.05.1964; 179/50/20, 28.08.1964; 180/58/19, 25.09.1964; 183/6/6, 25.01.1965; 184/12/15, 15.02.1965; 184/15/14, 15.03.1965; 186/25/2, 22.04.1965; 186/26/2, 30.04.1965; 186/33/8, 01.06.1965; 187/43/16, 24.07.1965; 187/42/19, 24.07.1965; 199/68/1, 01.10.1966; 212/77/13, 06.11.1967; 224/65/9, 29.08.1968; 228/90/06, 28.12.1968; 256/ 62/13, 31.08.1970; 280/27/2, 31.03.1972; 293/3/2, 06.01.1973; 304/71/14, 25.08.1973.

Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DİB)

22384/99285/1, 05.05.1921; 22384/99314/3, 26.01.1924; 44643/214485/82, 18.01.1925; 22384/99314/1, 28.03.1925; 539/328843/320819, 28.05.1925; 44488/212903/163, 11.04.1928; 22384/99314/2, 18.05.1931; 23154/101248/1, 09.04.1931; 37126/149085/12, 30.12.1933; 33875/132128/4, 03.04.1937; 22257/98254/1, 14.12.1938; 44212/209669/8, 30.07.1939; 22163/95886/14, 14.02.1942; 23967/105091/8, 06.04.1950; 23967/105091/20, 16.11.1949; 23967/105091/19, 23.11.1949; 23967/105091/17, 07.01.1950; 23782/103810/3, 01.01.1955; 23782/103810/2, 02.02.1955; 23782/103810/1, 16.02.1955; 23782/103807/1, 02.06.1956.

Resmî Yayınlar

Amerikan Heyeti raporundan: Maarif işleri. (1939). Maarif Vekâleti-Devlet Matbaası.

Avrupa terbiye aleminde müterakkî temâyüller. (1924). (Nâkîli Avnî). Matba'a-i Amîre.

Parker, B. (t.y.). *Türkiyede ilk tahsil hakkında rapor.* Maarif Vekaleti-Devlet Basımevi.

Cumhuriyet Halk Partisi on beşinci yıl kitabı. (t.y.). y.y.

Dewey, J. (1997). *Experience and education.* Touchstone Book.

Dewey, J. (1939). *Türkiye maarifi hakkında rapor.* Maarif Vekaleti-Devlet Basımevi.

Dewey, J. (1924). *Mekteb ve cem'iyet.* (Müt. Avnî). Matba'a-i Amîre.

Maarif albümü. (1928). Maarif Vekaleti-Devlet Matbaası.

Marche, A. (1938). *İstanbul Üniversitesi hakkında rapor.* Maarif Vekaleti-Devlet Matbaası.

Resmî Gazeteler

440 Sayılı Tevîd-i Tedrîsât Kanunu. (1924, 6 Mart). *Resmî Cerîde*, 63.

789 Sayılı Maarif Teşkilatına Dair Kanun. (1926, 3 Nisan). *Resmî Cerîde*, 338.

1416 Sayılı Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun. (1929, 16 Eylül). *Resmî Gazete*, 1169.

1353 Sayılı Yeni Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbîki Hakkında Kanun. (1928, 3 Kasım). *Resmî Gazete*, 1030.

7307 Sayılı Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kanunu. (1959, 4 Haziran). *Resmî Gazete*, 10222.

278 Sayılı Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu Kurulması Hakkında Kanun. (1963, 24 Temmuz). *Resmî Gazete*, 11462.

888 Sayılı Hacettepe Üniversitesi'nin Kurulması Hakkında Kanunun. (1967, 8 Temmuz). *Resmî Gazete*, 12642.

Araştırma ve İncelemeler

Açıkses, E. & Ağır, Ö. (2020). Eğitimin dış politikada yumuşak güç olarak kullanılması örneği: Amerikan Barış Gönüllüleri Örgütü. *Birey ve Toplum*, 10(2), 209-238. <https://doi.org/10.20493/birtop.842182>

Ağır, Ö. (2020). *Türk Amerikan ilişkileri ve Türkiye'de eğitime Amerikan etkisi (1945-1965)* (Tez no: 294404) [Doktora tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Akdan, T. (2020). *Soğuk Savaş ve Türkiye'nin Batı'ya yönelişi.* Yordam Kitap.

Akdoğan, E. M. (2016). *Köy Enstitülerinde eğitim anlayışı ve tarih ve yurttaşlık bilgisi öğretimi* (Tez no: 429639). [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Akyüz, Y. (1983). Atatürk ve 1921 Eğitim Kongresi. *Cumhuriyet döneminde eğitim.* içinde (ss. 89-105). Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları.

Ayhan, B. (2017). *Amerika'nın Türk sosyal hayatına etkisi (1980-1990)* (Tez no: 481377). [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Aysal, N. & Arslan, L. (2021). Siyasal ve kültürel diplomasi sarmalında Türk Amerikan ilişkilerinin gelişimi: Fulbright Programı Anlaşması. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(42), 5999-6024. <https://doi.org/10.26466/opus.910462>

Bal, R. (2020). Türkiye'de ilk fen lisesinin açılış süreci, bilimsel gelişmeler ve değerlendirmeler. *Kesit Akademi Dergisi*, 6(25), 481-496.

Başgöz, İ. (1995). *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk.* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Baran, T. A. (2008). *Mustafa Necati'nin söyledikleri.* Atatürk Araştırma Merkezi.

Binici, B. (2007). *The Marshall Plan in Turkey, a critical evaluation of United States' interests in the plan and its effects on the republic* (Tez no: 206492). [Yüksek lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Büyükbay, N. (2013). Osmanlı insan yetiştirme düzeni ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna etkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29(87), 199-228.

Celep, B. (2020). *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye'deki faaliyetleri.* Atatürk Araştırma Merkezi

Başkanlığı.

- Çalış, Ş. H. (2017). *Turkey's Cold War foreign policy and western alignment in the modern republic*. I.B.Tauris.
- Çeçen, A. (2020). *Ulus devlet Türkiye Cumhuriyeti*. Astana Yayınları.
- Çıkar, M. (1998). *Hasan-Âli Yücel ve kültür reformu* (2. Baskı). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Döşkaya, F. Ç. (2021). Amerikan Board'un kılavuz ve el kitaplarının analizi. *History Studies*, 13(4), 1125-1143. <https://doi.org/10.9737/hist.2021.1028>
- Ercilasun, K. (2022). *Türk Devrimi ve Atatürk*. Ötüken Neşriyat.
- Eren, E. (2018). Ulus devletlerde toplumsal, kültürel ve siyasi bir etmen olarak kimlik algısı: Türkiye bağlamında ulusal kimlik merkezli dil ve eğitim politikaları. *Turkish Studies*, 13(22), 225-237.
- Ergin, O. (1977). *Türk maarif tarihi*. Eser Matbaası.
- Erken, A. (2018). *Amerika ve modern Türkiye'nin oluşumu*. (E. Kılıç, Çev.). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Giorgetti, F. M. & Batır, B. (2008). İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde eğitim politikaları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 13(14), 27-56.
- Gökarp, Z. (1972). *Millî terbiye ve maarif meselesi* (2. Baskı). Ankara: Diyarbakır Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları.
- Grothusen, K. (1981). 1933 yılından sonra alman bilim adamlarının Türkiye'ye göçü. *Belleten*, 45(180), 537-550.
- İşeri, A. (1970). Amerikan vakıfları üzerine bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 27(3), 269-298.
- Kapluhan, E. (2014). 1921 Maarif Kongresi'nin Türk eğitim tarihindeki yeri ve önemi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 124-134. <https://doi.org/10.17828/yasbed.05955>
- Kara, A. (2016). Auf den spuren Wilhelm Von Humboldts idealen im Türkischen bildungswesen. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 357-385.
- Kayıran, M. & Saygın, S. (2019). İzmir İktisat Kongresi. *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 2(5), 27-70.
- Kepenek, Y. & Yentürk, N. (1994). *Türkiye ekonomisi* (10. Baskı.). Remzi Kitabevi.
- Kocabaşoğlu, U. (1991). *Kendi belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan misyoner okulları* (2. Baskı). Arba Yayınları.
- Koçak, Z. (2021). Education and cultural policies between 1938-1950. *Turkish education history*. Ö. Akman (Ed.), içinde (ss. 202-256). Isres Publishig.
- Mamuş, M. H. & Aslan, T. (2023). Türkiye'de Amerikan tüketim alışkanlıklarının yaygınlaşmasında sosyal medya kullanıcılarının rolü. *Erkin Uluslararası Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 33-48.
- Namal, Y. (2012). Türkiye'de 1933-1950 yılları arasında yükseköğretime yabancı bilim adamlarının katkıları. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 2(1), 14-19.
- Pollard, M. (1995). *Henry Ford ve Ford*. (A. Aydoğan, Çev.). İlkaynak Kültür ve Sanat Ürünleri.
- Sakaşoğlu, N. (2003). *Osmanlı'dan günümüze eğitim tarihi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sarı, A. (2013). Yeni Türk devletinin ilk maarif vekâleti (kuruluşu ve çalışmaları 1920-1923). *Atatürk Yolu Dergisi*, 54, 169-194. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000408
- Sezer, A. (1999). *Atatürk döneminde yabancı okullar (1923-1938)*. Türk Tarih Kurumu.
- Sönmez, Ş. (2000). *Eğitim ve siyasette Hasan-Âli Yücel*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şanlı, H. K. (2010). *Millî Şef Dönemi Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel'in politik konuşmalarında ulusal kimliğin inşası ve yurttaş terbiyesi* (Tez no: 265362). [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Tanır, E. De. & Aslan, C. (2019). Birinci Heyet-i İlmiye ve çalışma esasları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, *Current Perspectives in Social Sciences*

52(1), 251-276. <https://doi.org/10.30964/auebfd.525230>

İnternet Kaynakları

Federal Almanya Büyükelçiliği. (t.y.). Alıntılama Tarihi 10 Ekim, 2024, <https://tuerkei.diplo.de/tr-tr/deutschland-und-die-tuerkei/03-deutschland-und-die-tuerkei/kultur/-/1797648>

Ford Foundation. (t.y.). Alıntılama Tarihi 15 Ekim, 2024, <https://www.fordfoundation.org/about/about-ford/our-origins/>

Ford Motor Company. (t.y.). Alıntılama Tarihi 10 Ekim, 2024, <https://corporate.ford.com/about/history.html>

Peace Corps. (t.y.). Alıntılama Tarihi 15 Ekim, 2024, <https://www.peacecorps.gov/>

Robert Kolej. (t.y.). Alıntılama Tarihi 15 Ekim, 2024, <https://website.robcol.k12.tr/tr/rc-hakkinda/tarihimiz>

Rockefeller Foundation. (t.y.). Alıntılama Tarihi 15 Ekim, 2024, <https://www.rockefellerfoundation.org/about-us/our-history/>

US Fulbright Program. (t.y.). Alıntılama Tarihi 15 Ekim, 2024, <https://us.fulbrightonline.org/about/fulbright-us-student-program>

Üsküdar Amerikan Lisesi. (t.y.). Alıntılama Tarihi 15 Ekim, 2024, <https://www.uaa.k12.tr/icerik/okulumuzun-tarihcesi/256/>

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (t.y.). 20.05.1959 tarih ve 268 sayılı Orta-Doğu Teknik Üniversitesi Kanunu Lâyihası ve Muvakkat Encümen Mazbatası. Alıntılama Tarihi 20 Ekim, 2024, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c009/tbmm11009073ss0268.pdf>